

УДК 007:659.4:316.485.2(470+477)

НАРАТИВ БОРТЬБИ ДОБРА ТА ЗЛА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ «САКРАЛЬНОГО ПРОСТОРУ»

Бородіна Наталія

В статті досліджується феномен «сакрального простору» в наративах. Акцент робиться на умовно «дитячих» оповіданнях, які призначені закласти основи сприйняття добра і зла у покоління, що знаходиться в процесі дорослішання та засвоєння культурних норм.

Ключові слова: наративи, дегуманізація, добро та зло, сакральний простір.

Аналіз наративів дає нам можливість глибше зрозуміти культуру, стає інструкцією для визначення та розуміння реальності. Через культурні коди та бінарні опозиції ми бачимо, як ця культура позиціонує зло та добро, що вважає корисним, що вважає неприпустимим, які вчинки толеруються/заохочуються, а які вважаються неприйнятними.

Багато дослідників намагались побудувати універсальну структуру композиції наративу. Найбільш відомі дослідження відносять до fairy tales, а найбільш відомі автори – Кемпбел з його роботою «*The Hero with a Thousand Faces*», Пропп з його «*Морфологією казки*», та Thompson «*The Folktale*». «*Fairy Tales*» – це частина пласту так званої «дитячої» схеми наративів, яка подає бінарні опозиції дещо спрощено та загострено, щоб полегшити засвоєння культурних норм реципієнтами.

Саме в fairy tales ми можемо найбільш яскраво бачити схему формування зла, яка виступає частиною схеми розуміння подій життя і те, яким чином розповідати про це. Ця схема включає в себе боротьбу з чимось, що не пускає до мети – обставинами чи об'єктами, які умовно можна визначити як «зло». Самі компоненти цієї боротьби, як і складові наративу, можуть бути різними, але типова схема, як правило, містить у собі наступні елементи:

Features of a Fairy Tale

- Short story
- Hero/Heroine
- Evil character
- Magical characters and events
- Overcoming evil
- Moral message
- Predictable language/structure
- Oral tradition
- Generally has a happy ending!

[Burton, 2011]

Поява елементів боротьби та подолання зла приводить нас до питання – а яким чином ми визначаємо межу цієї боротьби та подолання, щоб добро могло залишатися добрим, а зло визначалося як зло? Де та міра жорстокості, яка є неприпустимою, щоб добрий герой все це міг вважати себе/вважатись іншими як добрий? Як взагалі ми вирішуємо, що це є «злий герой»?

Мета цієї статті – аналіз компоненту жорстокості в умовно дитячих наративах.

Під умовно дитячими ми розуміємо наративи, які розраховані на аудиторію дітей, підлітків і дорослих, які люблять оповідання про боротьбу добра і зла. Саме такі наративи, які вважаються корисними для дітей у рамках цієї культури допоможуть нам зрозуміти культурні норми суспільства, причини маркування як «добро» або «зло» деяких явищ.

Якщо брати старовинні казки (без адаптації до сучасних дітей), ми бачимо безліч маніпуляцій, коли взагалі-то відрізати, хто хороший герой, а хто поганець – інколи дуже важко. Наприклад, відомий кінець оповідання про Білосніжку, коли мачуху змусили танцювати в гарячих чоботах до смерті.

Гендерний аналіз казок свідчить про те, що злом часто була гонорова жінка (мачуха) або старий дід, який хотів відібрати у молодого героя здобич (наречену). Тобто бачимо маскулінізм та ейджизм в найяскравішому варіанті. І перемога над злом, таким чином лише затверджує у дітей ці гендерно-вікові стереотипи.

Замість злого короля може бути дракон, або інше чудовисько (вовк), замість мачухи може бути зла відьма («Гензель та Гретель»). Щодо жажливих чудовиськ тут трохи простіше – все, що незнайоме та не дуже миле виглядає у казках уособленням потворного, стверджуючи дихотомію: наше плем'я створює комфортний простір для життя, а все інше, все що не з нами – то є зло. Таким чином ми отримуємо нові риси казок для аналізу: ксенофобію та трайбалізм, впевненість, що тільки наше плем'я краще та понад усе.

Коли ми бачимо бінарні опозиції, привілейованість однієї з них показує неминучість конфлікту. Хоча з точки зору логіки, боротьба системи «добра» і «зла» внутрішньо суперечлива, тому що добро за системою ознак не повинно містити агресії, яка необхідна для боротьби. Чому добро і зло завжди подавалась як боротьба? Чи точно добро повинно боротися та перемогти, і чим воно тоді відрізняється від зла, якщо насилля є властивістю боротьби з обох боків? Можна згадати жарти з серії «добро поставить на коліна зло і безжалюно його вб'є».

Сучасні наративи задають все більше питань щодо класичного наративу боротьби добра і зла. Сучасна дитина вже знає, що навіть Маліфісента зі Сплячої красуні може бути доброю, а Чарівний принц (як у Шреку та Холодному серці) може бути негідною людиною. "Читаючи осучаснені «викривлені версії» казок, ми також отримуємо нове розуміння так званих героїв і лиходіїв. Ми дізнаємося, що не всі думають однаково, що не всі дивляться на події однаково, що не всі цінують однакові речі.

Ми дізнаємося, що «лиходій» не є лиходієм у їхній свідомості, а «герой» може бути лише одним у їхній свідомості, незалежно від їхніх справжніх дій.

Але, мабуть, найголовніше, ми дізнаємося, що для того, щоб зрозуміти повну історію, нам потрібно чути з кожної точки зору, незалежно від того, наскільки вона відрізняється від нашої." [Mishell, 2020]

Один з найменш токсичних варіантів наративів про боротьбу добра і зла ми бачимо в сучасному сюжеті для дітей (і не тільки) – в фільмі 2021 року з циклу «Людина павук». «Людина павук: додому шляху немає» показує, що діалог здатний змінити традиційний хід історії та традиційну структуру наративу. Спочатку ніщо не видавало, що перед нами неklasична схема наративу: традиційний «хороший хлопець», добрий сором'язливий підліток – сирота зустрічається одразу з купоно поганців з інших частин мультивсесвіту. У всіх інших версіях цієї історії, яка була дуже популярна 20 та 10 років тому, наратив йшов за стандартною схемою – герой зіткнувся у битві з поганцем, герой переміг, поганець загинув (але знов таки – чи є вбивство припустимим та відповідає межі жорстокості, яку може дозволити собі хороший персонаж?). В останньому фільмі герой не погодився битися з поганцями, він запитує себе, як вони стали поганцями і чи приречений він на вбивство поганців? Більш того, він намагається знищити не поганця, а причину, через яку поганець став поганцем, перетворюючи таким чином протистояння на злагодженою спільну роботу – з координацією своїх дій з урахуванням потреб іншої людини.

Це один з перших проектів такого роду, бо всі чекали, що наратив буде той самий – «знищ поганців, добрий герою», але наратив виявився іншим. Але це часливе виключення з правил, бо найчастіше наративи залишаються в межах тієї самої схеми, особливо, якщо це не-західні наративи і вони ще не досягли такого рівня самоусвідомлення, щоб публічно заявити, що ми не є єдиними і головними у всесвіті і треба якось рахуватись з проблемами інших та боротися з дискримінацією.

Яку саме ідею просувають сучасні не-західні наративи? Невже той самий ейджизм, маскулізм, трайбалізм та ксенофобію? Частково, але трохи інакше. Щоб з'ясувати це, звернемося до механізму побудови бінарних опозицій добра і зла в наративах. В роботі «Етичні цінності в боротьбі зла і добра у казках» Грем Дж. і Хайдт Дж. зазначають: «Сакралізація морального принципу чи символу є основною причиною зла. Ми вводимо теорію моральних основ як спосіб розширення та відображення моральної сфери і таким чином ідентифікувати різноманітні види священних об'єктів. Цей підхід до моральних основ може розширити наш погляд на зло», тому що при такому підході зло – це загроза сакралізованим об'єктам і ідеалізації насильства. [Graham J., & Haidt J., 2009]

Люди хочуть жити в сакралізованому просторі; вони хочуть мати найвищу мету, знати, що все не даремно. Ці смислуотворюючі цінності допомагають їм жити, але, як не парадоксально, вони також допомагають їм померти, бо не сприймають тих, хто не поділяє їх цінності, як загрозу, з якою треба боротися. Священне сприйняття світу та їхня система цінностей заважає їм чути інших людей.

Еліаде зазначив, що «західна сучасність була історичною аберацією, створивши перший повністю десакралізований світський світ. Але він також зазначив, що сакральність не може бути повністю вилучена з життя людей. Коли люди позбавлені спільних священних об'єктів, люди все щекладають певні дати, об'єкти та місця, які мають певну сакральну важливість – наприклад, речі, пов'язані з першим закоханням або поїздкою за кордон» [Eliade, 1959]. Хто наприклад ще не в

зміг здійснити таку десакралізацію і продовжує продукувати наративи про свою свячену культуру, яка вище за інших? Наприклад, Росія і Туреччина, а також значна частина радикально-налаштованого ісламського світу.

Тетлок, Крістел, Елсон, Грін і Лернер зосередилися на абсолютному відокремленні від профанного, визначаючи сакральні цінності як «будь-яку цінність, яку моральна спільнота явно чи неявно розглядає як таку, що має нескінченне чи трансцендентне значення, що виключає порівняння, компроміси чи будь-яке інше змішування з обмеженими чи світськими цінностями» [Tetlock, Kristel, Elson, Green and Lerner, 2000]. Вони виявили, що коли учасників просили вирішити дилеми, в яких священні цінності (тобто людське життя) можна було б обміняти на профанну цінність (тобто гроші), вони часто відчували себе заплямованими та аморальними, а іноді взагалі відмовлялися йти на компроміс. Рітов і Барон (1999) дослідили «захиснені» цінності – визначені як «ті, які, на думку людей, не слід обмінювати» – і виявили, що коли такі цінності активуються, люди з більшою ймовірністю виявляють упередженість упущення, і стають менш утилітарними [Ritov & Baron, 1999]

Сакральним може стати все, що завгодно – можна пригадати як швидко виникали «сакральні цінності» (на тлі все тих же ксенофобії та трайбалізму, з елементами маскулізму та ейджизму), завдяки політичній маніпуляції в Росії, коли російському народу послідовно прищеплювались тези: «ми згодні битися та загинути, тому що «деди воевали» (our grandfathers fought in the war), «якщо принижують російськомовних», «якщо когось назовуть фашистом, то ми будемо з ним битися», і врешті решт сакральним сприймається все те, що каже їхній президент Путін. Ейджизм з маскулізмом тут представлений в дуже східному варіанті, який був би до вподоби Конфуцію – мудрі предки повинні цінуватися більше, ніж витратний матеріал – нащадки.

Найбільш легко зробити сакральну цінність з абстрактних ідей, як наприклад улюблена в Росії фраза з фільму «Брат-2»: «Наша сила в правді» – чи щось таке беззмістовне, але воно маже стати підґрунтям для сприйняття своїх особливості та сакральності своєї культури. Найвище занепокоєння завжди викликають «цінності, які відокремлені від повсякденних профанських турбот і захищені від компромісів; це моральні занепокоєння, які мають цінність далеко за межами практичних користностей чи власних інтересів» [Graham J. & Haidt J., 2012].

Також сакралізованими може стати персонажі чи групи людей – як сталося з тими самими «дідами» в Росії (частково перетворившимися на «духи предків», як свідчить новий ритуал безсмертного полку, який дуже нагадує стародавній шаманізм). І подібно до того, як щось вважається гідним «захисту понад усе», так створюється бачення того, від чого його потрібно захистити: це бачення зла. Зло – це не просто щось некорисне, це те, що може якось зачепити та зашкодити тому, що вважалось священним.

Зазвичай надмірна сакралізація своїх цінностей призводить до того, що у ідеї зла повинно з'явитися обличчя, щоб було легше ідентифікувати ворога. Наприклад, для Росії таким ворогом став Бандера. Характерно, що з живих людей вони так і не знайшли «ідеальне обличчя ворога» і тому помста за потенційне паплюження цінностей, яке зробило зло та персоніфіктор зла – стає чимось неможливим, але

росіяни в полоні своєї сакралізації намагаються помститися Бандері. Якщо вони таким чином хочуть перейти у світ потойбіччя і з'ясувати з Бандерою відношення там – це була б непогана стратегія. Але ми бачимо, що політична еліта Росії, свідомо підігрує ці маніпуляції, щоб зашкодити Україні, і тільки наївні та довірливі верства Росії вважають, що за всією цією раптовою сакралізацією простору дійсно стоїть раптово прокинувшася російська національна самосвідомість.

У випадку Росії ми спостерігаємо токсичний розвиток проблеми зла, коли злом автоматично наголошується все, що не вигідно політичним елітам Росії. Але чи існує взагалі можливість «де-сакралізації» простору, коли вона вже почалася?

Випадки свячених війн не поодинокі – мало диктаторів чесно визнавали, що їм просто потрібна територія іншої країни, вони намагалися повернути ритуал «сакралізації» своїх цінностей та дегуманізації противника, зробити з нього уособлення зла – в такому випадку «межа припустимої жорстокості» вже не має значення, бо людина готова на все, щоб захистити своє сакральне. Таким чином виправдовувались Хрестові походи, війни римської імперії, та багато інших. Культурний пласт наративів нашої історії привчає нас до думки, що це і є оптимальна лінія поведінки, бо герої борються за свої вищі ідеї (про відмову від своїх ідей історія пам'ять не зберігає, а от випадки надмірної сакралізації як раз залишаються в пам'яті разом зі згадкою «і хто тепер згадає ці ідеї»? Дійсно, серед нас не залишилось тих, хто готовий померти за Свячену Римську імперію (випадок росіян, які інколи марять тим, що вони «третій Рим» зараз не беремо до уваги).

Про цей дисбаланс в культурі говорив ще Лао Цзи багато століть тому: «Коли всі в Піднебесній дізнаються, що прекрасне є прекрасним, з'являється і потворне. Коли всі дізнаються, що добре є добром, виникає і зло. Коли усунули велике Дао, з'явилися «людолюбство» та «справедливість». Коли з'явилося мудрування, виникло й велике лицемірство. Коли шість родичів у розбраті, тоді з'являються «синівня шанобливість» та «батьківська любов». Коли у державі панує безлад, тоді виникають "вірні слуги" [Лао Цзи].

Вирішення цієї проблеми та відмова від надмірної сакралізації простору, визнання толерування ейджизму трайбалізму, маскулінізму та ксенофобії можливі тільки тоді, коли ти готовий до діалогу, не вважаєш свою точку зору єдино правильною і готовий вислухати своїх опонентів. Або якщо тебе знищать, як це трапилось зі свяченою Римською імперією і як потім завжди траплялося з імперіями (чекаємо на чергу російської імперії). Бо жорстокість породжує жорстокість.

Reference

1. Burton, A. (2011) *Characters, Fairy tales*. Tanglin Trust School// <https://libguides.mssu.edu/c.php?g=185298&p=1223898#:~:text=The%20basic%20structure%20of%20a,a%20solution%20can%20be%20found.>
2. Eliade M. (1959). *The sacred and the profane*. W.R. Trask, trans. San Diego, CA: Harcourt.
3. Graham J., Haidt J. & Nosek B.A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029–1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
4. [Graham J.](#), [Haidt J.](#) (2012) Sacred values and evil adversaries: A moral foundations approach.

- https://www.researchgate.net/publication/266581098_Sacred_Values_and_Evil_Adversaries_A_Moral_Foundations_Approach
5. Greenhill P., Rudy J., Hamer N., Bosc L. (2018) *The Routledge Companion to Media and Fairy-Tale Cultures* <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315670997-3>
  6. Laozi <https://standardebooks.org/ebooks/laozi>
  7. Mishel M. (2020) *Twisted Fairy Tales: The Villain's Perspective* <https://www.dppl.org/blog/post/twisted-fairy-tales>
  8. Ritov I., Baron J. (1999) *Protected Values and Omission Bias* <https://doi.org/10.1006/obhd.1999.2839>
  9. Tetlock P.E., Kristel O.V., Elson S.B., Green M.C. & Lerner J.S. (2000). The psychology of the unthinkable: Taboo trade-offs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(5), 853–870. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.5.853>

Borodina Nataliia

NARRATIVE OF THE STRUGGLE OF GOOD AND EVIL IN THE CONTEXT OF THE PROBLEM OF "SACRED SPACE"

The article examines the phenomenon of "sacred space" in narratives. The emphasis is on conditionally "children's" stories, which are designed to lay the foundations for the perception of good and evil in the generation that is in the process of growing up and mastering cultural norms.

Outdated features of fairy tales – ageism, masculinity, xenophobia and tribalism form a rejection of what is different from their value system, creating a protective dome over them by declaring them sacred.

Anything can become sacred – one can remember how quickly "sacred values" emerged (against the background of xenophobia and tribalism, with elements of masculinity and ageism), due to political manipulation in Russia, when the Russian people were consistently instilled with the thesis: "we agree to fight and die, because "our grandfathers fought in the war", "if the Russian-speaking people are humiliated", "if someone is called a fascist, we will fight him", and in the end everything he says is perceived as sacred their President Putin. Ageism with masculinism is presented here in a very oriental version, which would be to the liking of Confucius – wise ancestors should be valued more than consumables – descendants.

It is easiest to make a sacred value out of abstract ideas, such as the popular Russian phrase "Brother 2": "Our strength is in truth" – or something so meaningless, but it can be the basis for the perception of their features and sacredness of their culture. The highest concern is always "values that are separated from everyday profane worries and protected from compromise; these are moral concerns that have value far beyond practical benefits or self-interest" [Graham J. & Haidt J. 2012].

Characters or groups of people can also be sacralized – as happened to the same "grandfathers" in Russia (partially transformed into "ancestral spirits", as evidenced by the new ritual of the Immortal Regiment, which is very reminiscent of ancient shamanism). And just as something is considered worthy of "protection above all else", so a vision of what needs to be protected is created: it is a vision of evil. Evil is not just something useless, it is something that can somehow hurt and harm what was considered sacred.

Usually, the excessive sacralization of one's values means that the idea of evil must have a face in order to make it easier to identify the enemy. For example, Bandera became such an enemy for Russia. Characteristically, they never found the "perfect face of the enemy" among the living, and so revenge for the potential desecration of values committed by evil and the personifier of evil becomes impossible, but the Russians, captive to their sacralization, seek revenge on Bandera. If they want to go to the afterlife and find out about Bandera's relationship there, that would be a good strategy. But we see that Russia's political elite is deliberately fueling these manipulations to harm Ukraine, and

only the naive and gullible sections of Russia believe that Russia's sudden national awakening is really behind all this sudden sacralization of space.

Solving this problem and abandoning the excessive sacralization of space, recognizing tolerance of the ageism of tribalism, masculinism and xenophobia are possible only when you are ready for dialogue, do not consider your point of view the only right one and are ready to listen to your opponents. Or if you are destroyed, as happened with the Holy Roman Empire and as it always happened with the empires (we are waiting for the turn of the Russian Empire). Because violence breeds violence.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2021